

УДК 37(09)

Уляна Терлецька

ЗМІСТ ОСВІТИ ВОЗДВИЖЕНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ШКОЛИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1920-Х РР.

Чернігівщина здавна була сільськогосподарським регіоном. Цей фактор історично знайшов своє відображення й у розвитку професійно-технічної освіти, підготовці спеціалістів з обробки земельних угідь, садівництва й тваринництва, спеціалістів з виготовлення знарядь праці для вищезазначених видів роботи.

Перші сільськогосподарські школи на Чернігівщині з'явилися ще в кінці XIX століття. Одна з них – Воздвиженська сільськогосподарська школа Янгольської волості Глухівського повіту Чернігівської губернії була відкрита 4 серпня 1885 року і за роки свого існування внесла помітний внесок у підготовку кваліфікованих робітничих кадрів для сільського господарства Чернігівщини. Школа була заснована місцевим поміщиком М. М. Неплюєвим (1851–1908) – богословом, громадським діячем, фундатором Хрестовоздвиженського трудового братства, який виділив їй понад 73 десятини землі, з яких 60 десятин займали навчально-дослідні поля, 12 десятин луку, 0,5 дес. городу і 0,75 дес. розпліднику.

Школа мала два класи. До першого підготовчого класу зараховувалися учні різних станів православної віри віком від 13 до 16 років. Всі учні утримувалися на кошти Хрестовоздвиженського трудового братства. Прийом учнів до школи здійснювався в серпні, а випускні екзамени у березні-квітні.

На початку 1912 р. у школі налічувалося 80 учнів; із 149 абітурієнтів до школи було зараховано лише 26 учнів. За станом на 1912 р. до школи вступило 524 учні, а курс закінчили 222 учні.

Державний обласний архів Чернігівської області містить фонд Р-674, оп. 1, од. зб. 403, в якому зібрані змістовні матеріали за 1920–1925 рр., зокрема аркуші 106–118 відтворюють Програми теоретичних і навчально-демонстраційних занять Воздвиженської сільськогосподарської професійної школи.

Аналіз архівних матеріалів показує, що **загальноосвітня підготовка** передбачала опанування учнями школи таких предметів: політична програма, політична економія, сільськогосподарська економія, рідна мова, теорія словесності та історія російської літератури, українська мова, російська історія, загальна історія, алгебра, геометрія, землемірство (геодезія), креслення, фізика, географія, ботаніка, зоологія, хімія, мінералогія, співи, німецька мова.

Курс **політичної програми** складався з трьох розділів: 1. Капіталізм і комуністична революція. 2. Революція в Росії 1917–1921 р., як початок

світової революції. 3. Радянське будівництво.

У першому розділі розглядалися такі теми як розвиток капіталізму, суперечності капіталістичного ладу, класова боротьба в капіталістичному суспільстві, руйнація капіталізму, комуністичне суспільство.

Другий розділ містив теми: лютнева революція 1917 р., виступ РКП як організуючої сили революції, жовтнева революція і комуністичний інтернаціонал.

У третьому розділі вивчалися конституція РРФСР, організація виробництва, сільське господарство й продовольче питання, кооперація, соціальне забезпечення й охорона здоров'я, школа, церква і держава.

Програма з курсу *політичної економії* передбачала вивчення наступних питань: поняття про науку політичну економію, поділ політичної економії та ряд економічних дисциплін, ступені господарського розвитку, економічні школи з точки зору методу й програми: а) класична школа; б) соціалістичні школи; в) науковий соціалізм. Вчення про виробництво. Фактори виробництва: а) природа як фактор виробництва; б) праця як фактор виробництва: види праці; кількість праці; якість праці; поділ праці; в) капітал. Види капіталу; утворення й відтворення капіталу. Організація господарських підприємств. Вчення про обмін. Походження й форми обміну. Ринок, цінність і ціна.; гроші та ін.

Навчальний курс *сільськогосподарської економії* передбачав вивчення наступних питань: *Внутрішні фактори сільськогосподарського виробництва*: 1. Природа: земля, як ґрунт. Родючість і багатство ґрунту. Способи поновлення родючості. Угіддя. Земля як територія. Рельєф. Поняття про землевпорядження. Клімат. Його вплив на сільське господарство. 2. Праця. Співробітництво. Робота в сільському господарстві. Мертвий інвентар. Живий інвентар. Матеріали. Основний і оборотний капітал. Витрати на капітал. Кредит.

Зовнішні фактори сільськогосподарського виробництва: 1. Ринок і шляхи сполучення. 2. Кооперація в сільському господарстві. 3. Організація господарства: вивчення місцевих умов, організація рільництва, організація луківництва, садівництва й городництва, організація робочої худоби, організація продуктивного тваринництва, організація праці, організація капіталу. Визначення прибутковості господарства.

Під *рідною мовою* автори програми розуміли російську мову. Для читання з аналізом віршів і байок рекомендувалися твори «Гроза в поле» І. С. Аксакова, «Метель» О. С. Пушкіна, «Выгон стада» Д. В. Григоровича, «Крестьянские пальчики» І. С. Тургенева; байки: «Нива» А. Н. Майкова, «Малороссия» О. Толстого, «Море» В. Жуковського, байки І. Крилова «Волк и кот», «Роща и огонь» та інші.

В контексті цього предмету вивчалася й *теорія словесності* та *історія російської літератури*, на вивчення яких відводилося чимало часу.

Варто відзначити, що навчання всіх предметів здійснювалося російською мовою, однак у суцільному потоці русифікації був і такий предмет як **українська мова**. Він був надзвичайно куций і обмежений. Наведемо повністю його зміст:

а) Фонетика (українська) і б) усні й практичні вправи.

Фонетика. Українська абетка. Відмінність її від російської. Нові звуки «Г, Є, І». Змінені у вимові української мови російські букви и (ы), і (и), е (э). Викинутий з української мови звук – ь. Звуки, що позначаються двома буквами: дз, дж, йо. Знак апостроф «'», що має значення твердого знака «ъ» – в українській мові і слугує на письмі для відокремлення губних звуків від м'яких голосних.

Усні практичні вправи: читання українських оповідань з поясненням і переказом прочитаного за українською хрестоматією та вправа в декламації із завчанням напам'ять українських байок і віршів.

Рекомендувалися: підручники: Коротка українська граматики Г. Шерстюка; Читанка «Рідне слово» Б. та М. Грінченко; Посібники: Байки Л. Глібова; «Кобзар» Т. Шевченка; Читанка перша та друга. Т. Лубенця [2, арк. 108 зв.].

Програми з **російської історії** та **загальної історії** відображають період від найдавніших часів до 20-х рр. ХХ ст.

Програми з алгебри, геометрії, геодезії, креслення, фізики, географії, ботаніки, зоології, хімії, мінералогії, співів, німецької мови також приблизно відповідають сучасним програмам з цих навчальних дисциплін середньої школи.

Професійна підготовка передбачала вивчення учнями анатомії й фізіології тварин, тваринництва (загальне й окреме), городництва, садівництва, бджільництва, лісівництва, землеробства, професійної гігієни й охорони праці сільськогосподарського рахівництва. Крім того, професійне спрямування мали й такі загальноосвітні предмети як геодезія, ботаніка, зоологія, мінералогія.

Демонстративні заняття з **анатомії** тварин при проходженні курсу передбачали спостереження й препарування органів тварин.

У позаурочний час учні мали бути присутні при розтині трупів тварин, зверталася увага на будову, взаємозв'язок і відмінність їхніх внутрішніх органів.

Курс **Тваринництва** містив розділ «Загальне тваринництво», в якому йшлося про розведення тварин, види сільськогосподарських тварин, користь, принесена людині тваринами, роль скотарства для кочового й осілого населення, оцінка тварин за зовнішніми ознаками, способи розведення, годівля тварин, приміщення для худоби й догляд за тваринами тощо. У розділі «Окреме тваринництво» детально вивчалися питання, пов'язані з розведенням свиней та овець.

Здійснювалися навчально-практичні й демонстраційні заняття, які

передбачали ознайомлення з чередою симентальської худоби ферми-комуни «Трудове Братерство» й шведських корів ферми Преображенської школи. Визначення живої ваги корів, коней, свиней шляхом обмірювання. Складання кормових норм і раціонів за датськими кормовими одиницями й крохмальному еквівалентові. Ознайомлення з годівлею худоби й підготовкою кормів, доїнням корів, зважуванням молока, сепаруванням, доглядом за молоком тощо

Учні виконували практичні роботи на скотарнях: очищення, годівля, доїння корів, сепаруванню молока, поїння телят і допомога ветеринарові при лікуванні тварин, складання раціонів, облік результатів годівлі на шкільному свинарнику. На стайні доглядали за кіньми, годували, чистили й запрягали коней.

Використовувалися підручник Червінського «Підручник тваринництва для нижчих сільськогосподарських шкіл. Ч. 1 і 2», посібники: Червінського «Загальне тваринництво», Кулешова «Свинарство. Вівчарство», Калугіна «Годівля сільськогосподарських тварин».

У курсі *Городництво* учні знайомилися з домашнім і промисловим городом, вибором місця під нього, складом ґрунту, закладкою його й первісною обробкою, знаряддям для обробки ґрунту, підживленням і підживлювальними матеріалами; поняттям про розсадники, парники, посів, догляд за парниками, приготуванням насіння до посіву й посів, доглядом за рослинами, збором урожаю й насіння, особливостями вирощування капусти різних видів, брукви, ріпи, редьки, редису, моркви, петрушки, буряка, шпинату, томатів, цибулі різних видів, огірків, гарбузових, картоплі, гороху, квасолі, маку, салату й соняшнику.

На практичних заняттях учні розбивали парники, засівали, доглядали й збирали вирощений урожай городніх культур. У городі учні здійснювали оранку з добривом і без добрив, перекопку із закладенням гною й без нього, обробку грядок, різноманітні посіви й посадку насінників а також збирали урожай.

У процесі навчання використовували підручники: Ритов. «Огородничество», Пашкевич. «Учебник садоводчества, ч. 1»; посібника: Шредер. «Русский огород», Карцев. «Огородничество на Юге России», Штейнберг. «Домашний огород».

Курс *Садівництва* передбачав ознайомлення учнів з загальними його засадами (метою, завданнями, умовами, факторами, методами роботи з ґрунтами, насінням, деревами), аналізувалися питання догляду за садом, вибору місця для плодового саду, приготування дерев до посадки, обрізка кореня й крони, догляду в перші роки після посадки, очищення й проріджування гілля у дорослих дерев, омолодження; кущового плідівництва, ягідників; упакування й зберігання плодів, хвороб плодкових дерев та заходів боротьби з ними тощо.

Навчально-практичні заняття передбачали знайомство з добуванням

насіння та його стратифікацією, посівом, пікіривою й доглядом за сіянцями, викопуванням й сортування, обробкою ґрунту в розпліднику, посадкою дичок і догляду за ними до щеплення; очкуванням і доглядом за щепленнями, формуванням напівштамба й куща; обрізкою на шип, на крону, закладкою ярусів крони; боронуванням штамба, обмазуванням вапном, обприскуванням бордоською рідиною, зеленню, гасовою емульсією й тютюновим відваром; обкурюванням саду димом, сіркою й тютюновим димом; обробкою ґрунту в саду, підживленням саду й розплідника; розведенням смородини черешками; посадкою малини й суниці; встановленням підпірок, збором і пакуванням плодів, обтоптуванням снігу взимку в саду та ін.

Використовувалися підручники: Раевський. «Плодовая школа и плодовой сад», Пашкевич. «Учебник садоводства»; посібники: Гребницький. «Уход за плодовым садом», Гоше. «Руководство к садоводству».

У курсі *Бджільництва* розкривалося значення бджільництва у житті людини й рослин, розвиток бджолиної родини, бджолиний промисел, облаштування пасіки, види вуликів, догляд за бджолами, їхні вороги і боротьба з ними, викачування меду з вулика, його зберігання, зимівля бджіл в омшанику та ін.

Навчально-практичні заняття в літній період передбачали виставлення бджіл з омшаника й очищення ден. Перший осінній огляд родин: огляд молодняка й запасу. Чищення рамок і стінок вулика. Складання гнізда на весну й підгодівля. Перегін бджіл з колодного в рамковий вулик за допомогою «нальоту». Приготування воскових пластин для штучної вощини. Вироблення штучної вощини на вальця. Ломакування й навощування рамок. Осінній огляд бджіл і складання гнізда на зимівлю. Викачування меду на медогонці. Витоплювання воску на сонячній воскотопці й добування за допомогою воскопресу. Знайомство з структурою корпусу вулика й рамок систем: Дадана-Блатта, Левицького.

Використовувалися: підручник Бутлера «Учебник пчеловодства»; посібники: Потехин. «Учебник пчеловодства». Дернов. «Главные пасечные работы».

У курсі *Лісівництва* вивчалися такі питання: насадження дерев і розподіл їх на породи, вік; загальний огляд хвойних і листяних порід, шкода, що завдається лісу морозом, вітром, пожежами, комахами, посадка лісу вручну, збір насіння, зберігання й очищення його, розплідники та їх облаштування, висів насіння, закладка лісу; поняття про форми й системи лісового господарства, вимірювання товщини, діаметра дерева й визначення за ними площі його перерізу, визначення об'єму звалених і ростучих дерев; баварські масові таблиці, тимчасові масові таблиці, способи обліку деревної маси різних сортиментів, визначення такої вартості, визначення приросту, подорожчання деревини.

Навчально-демонстраційні заняття передбачали: ознайомлення з відмінністю між насінням хвойних порід, збір шишок сосни, огляд насіння й визначення відсотків схожості, посів, досвід пересадження 3-літньої сосни, дослідження кореневої системи саджанців сосни, що загинули на 8-9 році життя; ознайомлення зі складом насаджень при обході по кварталах лісової ділянки: породами, підростом і підліском, віком насаджень, життям комах, що приносять шкоду лісу, з хворобами лісових порід; заняття по таксації, визначення віку зрубаних дерев за концентричними колами, вимірювання довжини кола й діаметра дерева, визначення за отриманими даними площі його перерізу, визначення висоти дерева, визначення об'єму зваленого й ростучого дерева, одержання досвідним шляхом видового числа для ялини, застосування тимчасових масових таблиць.

Навчалися за підручниками: Ф. К. Арнольда. «Курс лесоводства для лесных школ»; посібник: Турського. «Лесоводство».

Курс *Землеробство* мав два розділи: загальне землеробство і окреме землеробство. У першому розділі вивчалися визначення сільськогосподарського промислу, значення в ньому землеробства, зв'язок землеробства зі скотарством, поділ загального землеробства на ґрунтознавство, обробіток, удобрення й удосконалення ґрунту, загальної культури й сільськогосподарських машин.

У розділі «Окреме землеробство» передбачалося вивчення обробки зернових, бобових, коренеплодів, кукурудзи, соняшнику та інших сільськогосподарських культур, знарядь збирання, очищення, сортування й зберігання продуктів.

Вивчалися ботанічні характеристики кожної культури, мета обробки, господарські особливості, вимоги до ґрунту, клімату, обробки, потреби в добриві, місце в сівозміні, особливості культури, час і способи посіву, догляд, збирання врожаю й обробка; шкідники й боротьба з ними.

Навчально-демонстраційні й практичні заняття передбачали ознайомлення з гірськими породами й продуктами їхнього руйнування, фізичними властивості ґрунтів, з матеріалами для виготовлення сільськогосподарських знарядь, чищення й змащення знарядь і машин шкільного господарства для зберігання та ін.

Улітку програма передбачала дослідження поверхні ґрунтів, приготування ґрунту до посіву, спостереження за розвитком звичайних і піддослідних рослин у господарстві школи. Передбачалися екскурсія на околиці поля, луги, вигони й травосіяння на полях, оцінка лугів з огляду на їх природне розташування, вологість ґрунту, його властивостей, складу лугової рослинності; знайомство з луговими травами, бур'янистою травою й отрутною рослинністю лугів, догляд за лугами: знищення бур'янистої рослинності, заростей, купин, пнів; борування лугів, укочування, скарифікація, осушення болотистих лугів; оновлення дернини, підсів трав, підживлення лугів, приготування сіна зеленого, бурого (силосування

трави); травосіяння на полях, посіви різних трав, кормової кукурудзи й ін.; вимоги рослин до багатства й вологості ґрунту, обробки його від бур'янистих трав.

Навчально-демонстраційні заняття передбачали екскурсії на околишні луки, вивчення польових і лугових трав, складання гербаріїв.

Використовувалися підручники: Власов І. Ф. «Краткий курс общего земледелия». Варгин В. Н. «Орудия и обработка. Приемы обработки. О семенах и посеве». Арцыбалев. «Сельскохозяйственные машины и орудия». Козловский. «Частное земледелие». Кренеке. «Травосеяние».

Посібники: Костычев. «Почва, ее обработка и удобрение», «Общедоступное руководство по земледелию». Колесов. «Об удобрении почв». Трухановский. «Удобрение». Новацкий. «Возделывание злаков». Пряничников. «Частное земледелие». Будрин. Черняев. «Очистка семян». Зеттегаст. «Посев и уход за посевом». Штеблер и Шрейтор. «Кормовые травы».

У курсі *Професійна гігієна та охорона праці* розглядалися питання про роль праці та її значення для організму, про шкідливий вплив різних професійних занять на здоров'я, значення чистого повітря для продуктивної праці; особливості праці при несприятливих умовах, шкідливий вплив промислових виробництв на місцеве населення; заходи охорони праці і їх значення; охорона праці дітей і підлітків, праця жінок, робочий день, понаднормова й нічна робота, турбота про чистоту приміщень; заходи проти нещасних випадків.

Курс *Сільськогосподарське рахівництво* знайомив з основними поняттями сільськогосподарського рахівництва, його метою, завданням, видами; інвентарним, поточним, систематичним (звітним) рахівництвом, подвійною італійською бухгалтерією та її застосуванням у сільськогосподарському рахівництві; рахунки лицьові (головні) і балансові (допоміжні), поняття про сальдо, сальдо-дебет і сальдо-кредит, укладання рахунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воздвиженская сельскохозяйственная школа // Черниговская земская неделя. – 1913. – № 18. – С. 9–10.
2. Державний обласний архів Чернігівської області. – Ф. Р-674, оп. 1, од. зб. 403.